ئەم کۆڵانە تەنگەبەرانە لە یەکتر دەچن

باسێک لەسەر «باڵندەکانی دەم با»

د. سەعدی حاجی (١)
(سنە)

مێژووی هاوچەرخی کورد، شارێکی پڕ کۆڵانی تەنگەبەرە و هەر کۆڵانێک پڕە لە بیرەوەری عەشقی دۆڕاو و چیرۆکی پارچەپارچەبووی ئەو عەشقە دۆڕاوە بە ڕواڵەت جیاوازانە، بەرە دوای بەرە دووپات دەبنەوە و زۆربەیان لە یەک دەچن. ئەگەر کەسێک بیەوێ ناوەرۆکی ڕۆمانی (باڵندەکانی دەم با) لە چەند ڕستەی کۆتادا کورت بکاتەوە، ئەو دوو دێڕەی ژوورە، ڕەنگە دەربڕێکی خراپ نەبن.

ئایا ئەو ناوەرۆکەیە گێڕەرەوەیەک (٢) هان دەدات ئەزموونی نووسینی ڕۆمانی نووسەرێکمان بۆ بگێڕێتەوە کە گەلاڵەی چیرۆکەکەی ئەو نووسەرە، ڕەنگ و بۆی بەسەرهاتی خۆی بدات؟

لەبەر ئەوەی لە هەر بەرهەمێکی ئەدەبی سەرکەوتوو، فۆرم و ناوەرۆک بە شێوەیەکی سروشتی لەگەڵ یەک تەبا و گونجاون و پێویستی ئاماژە کردن بە ناوەرۆکی ڕۆمانێکی جیددی، بۆ باسکردن لەسەر فۆرم و شێوازی نووسین و گێڕانەوەکەی، ڕوون و ئاشکرایە، ئەگەرچی ئەم وتارەش بۆ باسی فۆرم و شێوازی «باڵندەکانی دەم با» تەرخان کراوە، ناچارە لایەنی ناوەرۆکیش لەبەرچاو بگرێ و لە شوێنی پێویست ئاماژەی پێ بدا، بەڵام بەرلەوەی بچمە نێو بابەتەکەوە، بە خراپی نازانم ئەو وتەیەی «ڕۆدریگێرز مۆنە گاڵ» بێنمەوە کە دەڵێ: بۆچی ئەگەر نابۆکۆف باسی بێدەنگی سامناکی دەشتە ساردەکانی ڕووسیا نەکات، یان نووسەرێکی ئەورووپایی، چیرۆکەکەی مۆرکی مێژوو و جوگرافیای ئەورووپای پێوە دیار نەبێ، کەس بۆی نییە لۆمەیان بکات، بەڵام نووسەرێکی ئەمەریکای لاتینی- با لەوێش لە دایک نەبووبێ و لەو سەرزەمینانەش نەژیابێت- هەر دەبێ بەر لە هەموو شتێک و لە ڕێگەی بەرهەمەکەیەوە، ڕەسەنایەتی و کەڵکەڵەی خۆی بۆ وڵاتەکەی بسەلمێنێ؟ پێش ئەو پرسیارەش لە زمانی «ژاک واشە»وە دەڵێت: کوشندەترین شت بۆ نووسەرێک ئەوەیە بیەوێت ببێتە سیمبۆلی نەتەوەیەک. دیارە مەبەستی لەو وتانە

ئەوەیە کە خەڵکە زوڵملێکراوەکان هەمیشە چاوەڕوانن نووسەرەکانیان چیرۆکی تراژیدیاکانی ئەوان بگێڕنەوە و بۆی هەیە ئەو چاوەڕوانییە نووسەر بخاتە تەنگژەی دەربڕینی ناوەرۆکێکەوە کە ناچار بێت فۆرم و شێواز بکاتە قوربانی ناوەرۆکێکی داسەپاو و قاڵبی و کلێشەییەوە.

بە خۆشحاڵییەوە عەتا نەهایی تووشی کێشەیەکی وا نەهاتووە و لە (باڵندەکانی دەم با) دا توانیویەتی بەسەرهاتی تراژیکی دوو کارەکتەری کوردی نێزیک لە ڕۆشنبیری کوردی، پێش و پاش شۆڕشی ساڵی پەنجاوحەوت (١٩٧٨ز)، لە فۆرم و شێوازێکی گونجاودا بۆ خوێنەر بگێڕێتەوە، بەڵام ئەوە تەنیا داهێنانی ئەدەبی نییە ئەگەری تووشبوون بە فۆرم و تەکنیکی لاوازی هەیە، بەڵکوو لێکدانەوە و ڕەخنەش، لە هەرێمی میللەتانی بەشمەینەت بە بەراورد لەگەڵ گرینگیدان بە ناوەرۆک، بەردەوام کەمنرختر و بێ بەهاتر بووە. ڕەنگە هەر ئەمەش وای کردبێ زۆرینەی ڕەخنە و لێکدانەوەکانمان پتر لەوەی باری هونەری و فۆرم و شێوازی بەرهەمێک بۆ خوێنەر ڕوون بکەنەوە و وەکوو پردێک بن لە نێوان دەق و بەردەنگ بۆ دیاریکردنی هونەری نووسەر، لەسەر ناوەرۆک و بابەتەکان دەدوێن.

باڵندەکانی دەم با، دووەم ئەزموونی (عەتا نەهایی)ـە لە بواری ڕۆمان و بە بەراورد لەگەڵ دوو ڕۆمانەکەی تری، کەمتر خراوەتە بەرباس و ڕەخنەی ئەدەبی، ڕەنگە شێوەی جیاوازی گێڕانەوەکەی بووبێتە هۆی ئەوەی کەمتر ئاوڕی لێ بدرێتەوە. تا ئەو شوێنەی نووسەری ئەم ڕستانە ئاگای لێیە، شێوازی مێتاسەرهات (٣) لە ڕێگای ئەم ڕۆمانەوە لە زمانی کوردیدا تاقی کراوەتەوە و لەبەر ئەوەی تا ڕادەیەک بۆ خوێنەری کورد شێوازێکی نامۆ بووە، وەکوو

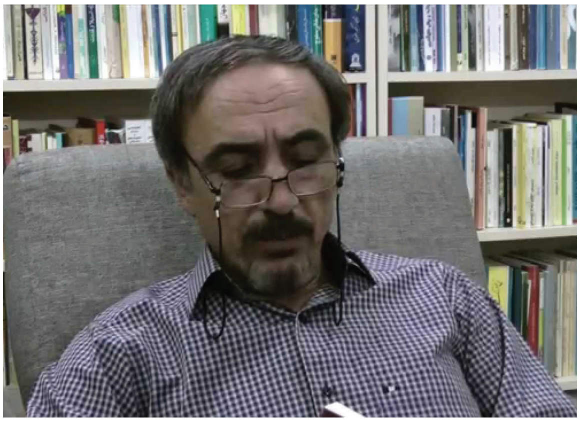

عەتا نەهایی

پێویست وتاری لەبارەوە نەنووسراوە.

بۆ چوونە نێو باسی فۆرم و شێوازی ڕۆمانەکە، سەرەتا باشترە کورتەیەک لە ڕۆمانەکە بخرێتە بەر دیدەی خوێنەرەوە.

کورتەی ڕۆمانەکە

لە ڕۆمانی باڵندەکانی دەم با، دوو بەسەرهات لە لایەن دوو گێڕەرەوە، شان بەشان و هاوتای یەک دەگێردرێنەوە؛ بەسەرهاتی یەکەم چیرۆکی کەسایەتی «میهرەبانە» کە لە لایەن گێڕەرەوەی ئەوەڵ دەگێڕدرێتەوە. بەسەرهاتی دووەم، داستانی کەسایەتی «فەرهاد»ـە و میهرەبانی نووسەری نێو ڕۆمان دەیگێڕێتەوە. میهرەبان لە سەروبەندی شۆڕشی گەلانی ئێران چالاکێکی سیاسی کورد بووە، دوای ماوەیەک پاش سەرکەوتنی شۆڕش بە هۆی هەست بە مەترسی و ئەگەری گیران، ئاوارەی هەندەران دەبێت. بنەماڵە، هەروەها خۆشەویستەکەی (ئەفسانە) و ئەوینی چەندان ساڵەی بە جێ دەهێڵێ و دەڕوا. چەندان ساڵ لە ئەورووپا دەمێنێتەوە، درێژە بە خوێندنی دەدات و دەبێتە نووسەر و بەرهەمەکانی لە هەندەران بڵاو دەکاتەوە. پاش ڕۆیشتنی، خۆشەویستەکەی بە

ناچاری و نابەدڵی دەبێتە هاوسەری کەسێکیتر. دڵپیسی و ئازاری هاوسەرەکەی بەرانبەر بە وی، ژیانی لێ تاڵ دەکا و ناچار دەبێ لێی جودا ببێتەوە. ئەفسانە کاتێک بە حوکمی دادگا سەرپەرشتی کچەکەی لێ دەسێنرێت و ناتوانێت کچەکەی لەگەڵ خۆی بێنێ، تووشی خەم و خەفەتێکی کوشندە دەبێت و نەک هەر ئەوین و خۆشەویستی، بەڵکوو ژیانیشی دەدۆڕێت و دوای ماوەیەک دەمرێت (یان ئاوا کە لە خەوێکی خۆفناکی میهرەبان دووپات دەبێتەوە، ئاگر لە جەستەی خۆی بەردەدات و کۆتایی بە ژیانی خۆی دێنێ). میهرەبان دوای ساڵانێک و کاتێک هەست بە گۆڕانی بارودۆخی وڵات دەکات، دەگەڕێتەوە تا بە وەبیرهێنانەوەی ڕابوردووی، چیرۆکێکی نوێ و لە ڕاستیدا، ئاخر چیرۆکی بنووسێ. کەڵکەڵەی سەرەکی میهرەبان نووسینی ڕۆمانەکەیەتی، هەرچەندە زۆر جار لە لایەن بنەماڵەکەیەوە دنەی دەدرێت کە هاوسەرگیری بکات و ژیانێکی ئاسایی هەڵبژێرێت، بەڵام مەترسی نەمانی بوار و تووشبوون بە فەرامۆشی و لە بیرچوونەوەی بیرەوەرییەکانی- کە هەوێنی ئەسڵی چیرۆکەکانیەتی- وای لێ دەکا بەردەوام هەوڵی نووسین بدات تا وەکوو کەسایەتی ڕۆمانەکەی خۆی، فەرهاد، بەرهەمەکەی بە ناتەواوی نەهێڵێتەوە. لە ئاکامدا بە هۆی بیرەوەرییە تاڵەکانی ڕابوردووی و هەستکردن بە قووڵایی ئەو تراژیدیایەی بە هۆی ئەوەوە، ژیانی ئەفسانەی دڵداری مەرگاوی کردووە، تووشی خەمۆکی و فەرامۆشی دەبێت و دەکەوێتە تەمتومانی تەنیاییەکی بێ بنی مەرگئاساوە.

بەسەرهاتی دووەم، چیرۆکی فەرهادی نەقاشە کە گێڕەرەوەی دووەم، واتە میهرەبان، دەیگێڕێتەوە. فەرهاد خوێندکارێکی کوردی زانستگای تارانە و پێش سەرکەوتنی شۆڕشی ساڵی پەنجاوحەوت بە هۆی چالاکی سیاسی و لەبەر مەترسی گیرانی بە دەستی ساواک، هەڵدێت و دێتەوە بۆ شارەکەی خۆی و لەوێش ژیانێکی نهێنی هەیە. لە سەردەمی ژیانە نهێنییەکەیدا گیرۆدەی عەشقی کاڵێ دەبێ. کاتێک مەترسی گیرانی زۆر دەبێت، پێشنیاری کاڵێی خۆشەویستی بۆ پێکەوە دەرچوونیان قبووڵ ناکات و دوای ماوەیەک دەستبەسەر و ڕەوانەی زیندان دەکرێت، کاڵێش کە وای دەزانی دواجار فەرهاد لە سێدارە دەدرێت، خۆی گوتەنی ئەو خەمەی پێ هەڵناگیرێ و تاقەتی کۆتایی ئەو عەشقەی لەو ماوەدا لە نسێی حەسابووەوە و توانایی بەردەوامی ژیانە تاڵەکەی نامێنێ و ئاگر لە جەستەی خۆی بەردەدا، فەرهادیش دوای ئازاد بوون و ئاگادار بوونەوە لەو کارەساتە تووشی خەمۆکی و فەرامۆشی دەبێت و ژیانی بە تاڵی و سەختی بەرەو مردن بەڕێ دەکا.

دیارە کورتکردنەوە و گێڕانەوەی سادەوەبووی بەسەرهاتی کارەکتەرە سەرەکییەکانی ڕۆمانێک، ئاستی دڵڕفێنی چیرۆکەکەیان کەم دەکاتەوە، بەڵام بۆ ئەوەی کەسانێ کە ڕۆمانەکەیان نەخوێندووەتەوە لە دەقی نووسینەکە تێ بگەن بە ناچاری ئەو کورتەیەم دانا.

باڵندەکانی دەم با و شێوازی «مێتاسەرهات»

دوای کۆتایی دووەمین شەڕی جیهانی، بە تایبەت لە نیوەی دووەمی سەدەی بیستەم، باوەڕ بە عەقڵانییەت وەکوو تاکە ڕێگای چارەسەری گرفتەکانی مرۆڤ تووشی کێشەی بنەڕەتی بووەوە و هاوکات لەگەڵ بەها فەلسەفییەکانی مۆدێرنیتە، زۆرینەی ئەو فۆرمە هونەرییانەش کە پێوەندییان بەو دنیا فەلسەفی و کۆمەڵایەتییەوە هەبوو، کەوتنە ژێر کاریگەری ئەو ڕەوتە و

پۆست مۆدێرنەکانیش بە ئاراستەکردنی ڕەخنەی ڕادیکاڵ بوونە هۆی قووڵبوونەوە و پەرەسەندنی بێمتمانەیی بە عەقڵ و سڕینەوەی سنووری نێوان «واقیع و خەیاڵ»، «فەلسەفە و ڕێتۆریک» و «ڕەخنە و بەرهەمی ئەدەبی».

ڕۆمانیش وەکوو گرینگترین ژانری ئەدەبی، کەوتە ژێر کاریگەری ئەو بارودۆخە و هەم لە باری فۆرم و هەم لە ناوەرۆکیش گۆڕانکاری بەسەردا هات، چوارچێوە سوننەتییەکانی نووسینی ڕۆمان، تووشی شکان هاتن، یان لانی کەم کز و کەمڕەنگ بوونەوە و نووسەرانی سەردەم بە داهێنانی بەردەوام، فۆرم و شێوازی نوێیان بۆ نووسین تاقی کردەوە، ڕۆمانی نوێی فەڕەنسی و ڕۆمانی پۆست مۆدێرن و لەو نێوەش مێتاسەرهات، نموونەی ئەو ئەزموونە تازانە بوون کە لە ئەورووپا و ئەمریکا تاقی کرانەوە و تیۆریزە کران و سەرنجی ڕەخنەگرە ئەدەبییەکانیان بۆ لای خۆیان ڕاکێشا. (دیارە ئەمە بەو مانایە نییە کە ئیتر نووسینی ڕۆمان بە شێوازی ڕیالیزمی، یان مۆدێرن کەوتبێتە پەراوێزەوە و نووسەرە گەورەکان هەموویان ڕەدووی فۆرمە تازەکان کەوتبن).

وەک ئاماژەی پێ کرا، نووسینی ڕۆمان بە شێوازی مێتاسەرهات، ئەزموونێکی نوێ لە بەستێنی ڕۆماننووسی دنیا بوو کە لە نیوەی دووەمی سەدەی بیستەم هاتە ئاراوە. لە نووسینی ڕۆمان بە شێوازی مێتاسەرهات، پرۆسەی نووسینی خودی ڕۆمانەکە زەق دەبێتەوە و نووسەر بە ئانقەست و لە شوێنی جۆراوجۆر، لەسەر چۆنیەتی نووسینی چیرۆکەکەی زانیاری دەداتە خوێنەر و لەسەر ڕووی دەستکردی و ناواقیعیانەی داکۆکی دەکا.

زەقکردنەوەی پرۆسەی نووسین و جەختکردن لەسەر ڕووی دەستکردی و ناڕاستەکی ڕۆمان، کاتێک گرینگی خۆی دەنوێنێ و وەک وەرچەرخانێک لە ڕەوتی نووسینی ڕۆمان و شێوازێکی نوێ لەو بەستێنە سەرنجی بەردەنگ و ڕەخنەگر بۆ لای خۆی ڕادەکێشێ کە بزانین زۆربەی نووسەران لە سەرەتای سەرهەڵدانی ژانری ڕۆمان تا ئەم سەردەمەش، بە جۆرێ هەوڵی واقیعنوێنی بەرهەمەکانی خۆیانیان داوە و تێکۆشاون ئەو بەسەرهاتەی دەیگێڕنەوە، واقیعی و ڕاستەکی بنوێنێ. هەر لەسەر بنەمای ئەو ڕاستییەیە کە ئیان وات (١٣٩٤: ٤٩) ڕیالیزمی ڕواڵەتی وەک تایبەتمەندی گشتی ڕۆمان دەناسێنێ، ئەگەرچی تێڕوانینی مرۆڤی هاوچەرخ- کە ڕۆمان خولقاوی ئەوە- بۆ چەمکی واقیعییەت لە چاخی مۆدێرنە و دەورەی ڕۆشنگەری بەم لاوە، لە هەر دەورەیەک و بە پێی دۆخی فەرهەنگی و فەلسەفی جیاواز بووە، بەڵام «دەتوانین بڵێین کە ئەمری واقع، وشەی سەرەکی هەموو جۆرە ڕۆمانێک بووە بە هەر شێوازێک کە نووسرابێتن، ڕۆمان ئامانجێکی نەبووە جگە لە تاووتوکردنی لایەنێکی واقیعی ژیان» (پایندە، ١٣٩٣: ١٥٩)، تەنانەت «خەیاڵاویترین ڕۆمانەکانیش نەپەرژاونەتە سەر ئیش و دیاردەی دوور لە ژیان و کردەوەی ڕۆژانەی مرۆڤەکان» (محمودیان، ١٣٨٢: ٧٢). گراهام هۆف دەڵێت : «ڕۆمان ناچارە ئەزموونی ژیان وەک خۆی بگێڕێتەوە» (میرصادقی، ١٣٩٠: ٣٩٧). هەمووی ئەم ئیشارەتانە دەربڕی ئەوەن کە داکۆکی مێتاسەرهات لەسەر فیکشناڵیتی (fictional) ئەو ڕۆمان و بەسەرهاتەی دەیگێڕێتەوە و مەودایەک کە بە هۆی ئەو زەقکردنەوە لە نێوان واقع و خەیاڵ دروستی دەکات چەندە لە مێژووی ڕۆمان کەم وێنە و جیاوازە. پێویستە ئەوەش ڕوون بکەینەوە کە مەبەست لە مێتاسەرهات تەنیا گێڕانەوەی «چیرۆکی چیرۆکنووس» نییە و وەک لە سەرەوە ئاماژەی پێ درا و لە پێناسەکەشی دەردەکەوێت،

جەختکردنە لەسەر پرۆسەی نووسینی ڕۆمانێک بۆ نیشاندانی ڕووی دەستکردی چیرۆک و بەسەرهاتێک کە دەگێردرێتەوە؛ پاتریشیا ڤوو (١٣٩٠: ٨) لە پێناسەی مێتاسەرهاتدا دەڵێ: «مێتاسەرهات، دەستەواژەیەکە بۆ ئاماژە بە شێوازێک لە نووسینی چیرۆک/ ڕۆمان کە بە چەشنێکی سیستماتیک لەسەر فیکشناڵیتی ئەو چیرۆکەی دەیگێڕێتەوە، پێداگری دەکا تا بەو هۆیەوە، پرسیار لە مەڕ پێوەندی نێوان واقیع و چیرۆک بێنێتە ئاراوە.

عەتا نەهایی نووسەری بەناوبانگی کورد، ڕۆمانی «باڵندەکانی دەم با»ی بە شێوازی مێتاسەرهات نووسیوە و توانیویەتی جیاوازی و لە هەمان کاتدا پێوەندی نێوان واقیع و ڕیوایەت بنوێنێ و لە ئاکامدا بە جۆرێ تازەگەری لە بەستێنی ئەو شێوازە و بە کەڵک وەرگرتن لە دەروونناسی نووسەری ناو ڕۆمان، ناڕاستەوخۆ، ئایدیا، یان «گریمانەی باوی پێوەندی نێوان چیرۆک و ئەزموونی تاکەکەسی و ژیانی نووسەر»، لە ڕێگەی مێتاسەرهاتەکەیەوە دەربخا. نەهایی پیشانی داوە کە نووسەری ناو ڕۆمان، ئەگەرچی بە ڕواڵەت چیرۆکی فەرهادی نەقاش دەنووسێت، بەڵام لە هەمان کاتدا و لە ژێر کاریگەری ژیان و کەسایەتی خۆی، گەڵاڵەی گێڕانەوەی ئەو بەسەرهاتە - ویستراو، یان نەویستراو- جۆرێک دادەڕێژێ کە زۆر نێزیکە لە چیرۆکی ژیانی خۆی. «باڵندەکانی دەم با»ی نەهایی ئەزموونێکی سەرکەوتووی ئەو شێوازە لە بەستێنی ئەدەبی کوردییە و هاوکات توانیویەتی لە ڕێگەی ئەو مێتاسەرهاتەوە گریمانەی پێوەندی نێوان ژیانی نووسەر و بەرهەمەکەی بخاتە بەر چاوی بەردەنگ و خوێنەرەوە.

بۆ سەلماندنی ئەوەی کە باڵندەکانی دەم با، ڕۆمانێکی مێتاسەرهاتە، پێویستە ئاماژە بە چەند خاڵی سەرەکی و هاوبەشی مێتاسەرهاتەکان بکرێت کە لەو ڕۆمانەشدا بە ڕوونی دەردەکەون:

- هەموو مێتاسەرهاتەکان لە خوێنەری ناشارنەوە کە ئەو دەقەی دەیخوێنێتەوە بەسەرهاتێکی چێکری و دەستکردە (ڤوو، ١٣٩٠: ٨ و١٤).

- لە هەموو مێتاسەرهاتەکان ئاماژە دەکرێت بە پرۆسەی نووسینی ئەو بەسەرهاتانەی دەگێڕدرێنەوە (ڤوو، ١٣٩٠: ١٤).

- لە مێتاسەرهاتەکان سنووری نێوان واقیع و زەین تێکەڵ دەبێت (ڤوو، ١٣٩٠: ٨ و ٥٢).

ئەو خاڵانەی سەرەوە لە زۆر شوێنی ڕۆمانی باڵندەکانی دەم با، دیار و بەرچاون. نموونە زۆرن، بەڵام لە بەر مەودای کورتی وتارەکە تەنیا ئاماژە بەو ڕستانەی خوارەوە دەکرێت:

«[میهرەبان (کەسایەتی نووسەری نێو ڕۆمان)] گوتی: تۆش ئەو قیژە ترسناکەت بیست فەرهاد؟

کەس وەڵامی نەدایەوە! فەرهاد لە ژوورەکەدا نەبوو، لە هیچ ژوورێکی ماڵەکەدا نەبوو، تەنها ناوی لە زەینی ئەودا بوو. ناو و پارچەیەک لە ژیان و ڕابوردووی کە ماوەیەک بوو بێ هیچ نەزم و ڕێسایەک کۆ بووبووەوە. دیسان لە زەینی ئەودا» (نەهایی، ١٣٨١: ٧و٨)».

«مـن [گێڕەرەوەی ئەوەڵ] پێم نەدەکرا ئەو [میهرەبان] بۆ هەر کوێ دەچوو شوێنی کەوم. بە پێویستیشم نەدەزانی. ئەویش پێی خۆش نەبوو. کەسی هیچ چیرۆکێک پێی خۆش نییە بۆ هەر کوێ دەچێ، نووسەرەکەی شوێنی کەوێ، تەنانەت ڕەنگە فەرهادیش کە کەسی چیرۆکەکەی ئەو بوو» (هەمان سەرچاوە: ١٣٨١: ١٧)».

لە فەسڵی یازدەی ڕۆمانی باڵندەکانی دەم با، نووسەری ناو ڕۆمان (گێڕەرەوەی دووەم) دەربارەی

چۆنیەتی پەروەردەکردنی کەسایەتییەکانی چیرۆکەکەی و ئەو زانیاریانەی پێویستە دەربارەی کەسایەتییەک بدرێتە خوێنەر، لەگەڵ گێڕەرەوەی ئەوەڵ باس دەکا. نموونەکەی دواتر و لەگەڵ هەندێ زانیاری تر دەخرێتە بەر دەستتان.

لاپەڕە ٩٤ی ڕۆمانەکە باسی چۆنیەتی داڕشتن و تەرحی چاوپێکەوتنێکی نێوان دوو دڵداری چیرۆکەکەی نووسەری نێو ڕۆمان دەکات:

- [میهرەبان] گوتی: «بێسوودە ئەم دیدارە بەم شێوە ...»

نەیگوت ئەم دیدارە بەم شێوە بە لاڕێمدا دەبا. گوتی: «ئافرەتی ئەم دیدارە لە کاڵێ ناچێ.»

- «لە کاڵێ ناچێ؟!»

[گێڕەرەوەی ئەوەڵ]: بە سەرسوڕمانەوە گوتم.

- «چۆن دەزانی؟ خۆ تۆ کاڵێ ناناسی. دەیناسی؟؟»

- گوتی: «نایناسم، بەڵام فەرهاد دەناسم و هێشتا هەندێک بۆچوونی ئەخلاقی ئەو ساڵانەم لە بیرە. ئێستاش بۆ هونەرمەندێکی وەک فەرهاد...» (لاپەڕەی ٩٤).

«هێشتا دڵنیا نەبوو. نە لە من و نە لە فەرهاد و نە لە کەسانی تری چیرۆکەکەی. نووسینی چیرۆکی ئەو کەسانە لە ناویاندای و لە ناویاندا دەژی کارێکی دژوارە» (لاپەڕەی ٢٥).

لەو نموونانەی سەرەوە، هەم بەزاندنی سنووری واقیع و خەیاڵ بەرچاوە، هەم پرۆسەی نووسینی چیرۆکەکە دەکەوێتە بەر ئاماژەی نووسەر و هەمیش ڕووی دەستکردی بەسەرهاتەکە بۆ خوێنەر دەخرێتە بەر چاو.

چەند ڕستەی هاوچەشن، وەکوو مۆتیڤێک لە سەرانسەری ڕۆمانەکە دووپات دەبنەوە و تێکەڵاوی نێوان «واقیع و خەیاڵ» جێبەجێ دەکەن و دواجار گریمانەی یەکبوونی نووسەر و کەسایەتییەکانی ڕۆمان، لە فەزایەکی تەماوی و گومان لێکراودا ڕێک دەخەن و خوێنەر ئازاد دەهێڵنەوە تێگەیشتنی خۆی لە دەقەکە هەڵبژێرێ. باسی «ژوورێکی تاریک و دووکەڵاوی و پڕ لە بۆنی زبڵی سووتاو و بۆکۆن کە کەسێک لە بەر ڕۆشنایی پەنجەرە بچووکەکەیدا دانیشتووە و دەستە باریک و ئێسکنەکانی لە دەور ئەژنۆی ئاڵاندووە و سەری بە ملیەوە شۆڕ بووەتەوە» لە چەندان لاپەڕەدا (٢٦، ٦٠، ١٦٥، ٢٠٨ و ٢١٩) دووپات دەبێتەوە. ئەو وێنەیە زۆر جار وەسفی حاڵ و بارودۆخی فەرهادی نەقاشە کە لە لایەن نووسەری ناو ڕۆمان، واتە گێڕەرەوەی دووەم دەگێردرێتەوە، بەڵام لە لاپەڕەی ٢٠٨ هەر ئەو وێنەیە لە لایەن گێڕەرەوەی ئەوەڵەوە بۆ وەسفی میهرەبانی چیرۆکنووسە و دواجار و لە کۆتایی ڕۆمانەکەشدا وەسفی گێڕەرەوەی ئەوەڵە لە زمانی خۆیەوە بۆ خۆی و بەم جۆرە کۆتایی بە گێڕانەوەکەی دێنێ: «ئەوسا سەرم بەرز کردەوە. ئەو (میهرەبان) لە ژوورەکەدا نەبوو. من تەنها بووم. تەنها لە بەر ڕۆشنایی کزی پەنجەرەکە دانیشتبووم و دەستە باریک و ئێسکنەکانم لە دەوری ئەژنۆم ئاڵاندبوو». بە یارمەتی ئەم مۆتیڤە و ئەو گەمە گێڕانەوەییە، گێڕەرەوەی ئەوەڵ و دووەم (میهرەبان) و کەسایەتی چیرۆکی نووسەری نێو ڕۆمان (فەرهاد)، دەبنەوە بە یەک کەس و بەو ئاشنایی سڕینەوەیە، خوێنەر بەرەو ڕووی دۆخێکی ئاوارتە دەبێتەوە. ئەو ڕووبەڕووبوونە ناکاوە، لە لایەک دەبێتە هۆی تێڕامانی خوێنەر و وەرگرتنی چێژی هونەری و لە لایەکی دیکەش، ناوەڕۆکی ڕۆمانەکە، واتە هاوچەشنی تراژیدیاکان و سەرگوروشتەکان

کە دەرەنجامی زوڵم و زۆری دەسەڵاتە جۆراوجۆرەکانە، لە شێوازێکی تەبا لەگەڵ فۆرمی ڕۆمانەکە دەردەکەوێ.

هەر وەک دەزانین لە سەدەی بیستەمدا و بە هۆی ئەو کارەساتانە لە کۆمەڵگای ئینسانی ڕوویان دا و بوونە هۆی قوربانیبوونی ملوێنان مرۆڤ لە سەرتاسەری جیهان، باوەڕ بە زۆر بیرۆکە و ئایدیا لاواز بوو، ئەو گەشبینییە کە بە هۆی پێشکەوتنی زانست و تەکنۆلۆژیا، بۆ بەختەوەری و دوارۆژی مرۆڤ هاتبووە ئاراوە گومانی لێ کرا و ڕەخنەی ڕادیکاڵی ئاراستە بووەوە. هاوکات زانستی زمانەوانی و ئەو فەلسەفانەی لەسەر ماهییەتی زمان بۆچوونی جیاوازیان هەبوو، ئەوەیان ڕوون کردەوە کە زمان هیچ کات کەرەستەیەکی بێ لایەن نییە بۆ گواستنەوەی حەقیقەت و ڕاستییەکان. بەم پێیە، گێڕانەوە و ڕیواتەکانیش کە دەرکەوتەیەکی زمانین، هیچ کات ناتوانن بێلایەن بن لە دەرخستنی ڕاستییەکان. کاتێک خوێنەر بەو ڕاستییانە دەزانێ، ئیتر پێویست نییە نووسەر، خۆی بە گێڕەرەوەی حەقیقەت بزانێ و بۆ واقیعنوێنی بەرهەمەکەی کەڵک لە فێڵ و فەنی گێڕانەوە وەربگرێ و خۆی لە خوێنەر بشارێتەوە، بۆیە دێتە نێو چیرۆکەکەی و نایشارێتەوە کە ئەوەی بۆ بەردەنگی باس دەکا، بە ڕێگەی زەینی ئەوەوە نووسراوە و خوێنەر بواری ئەوەی هەیە تێگەیشتنی خۆی لە دەق هەبێت. ئەو تەکنیکە بە وتەی جان بارت، یەکێک بووە لەو ڕێگەچارانە بۆ دەوڵەمەندکردنەوەی هونەری گێڕانەوە کە لە سەدەی بیستەم تووشی تەنگژە بووبووەوە (پایەندە، ١٣٩٣: ٢٢٠ - ٢١٧). گێڕەرەوەکەی نەهایی و نووسەری نێو ڕۆمانەکەشی نایشارنەوە کە خەریکی نووسین و گێڕانەوەی سەرگوروشتەی

چەند کارەکتەرن، تەنانەت باس لە چۆنیەتی خوێندنەوە و تێگەیشتنی خوێنەر بۆ چیرۆکەکەیان دەکەن، چەند نموونەیەکمان پێشووتر هێنایەوە کە ئاماژەیان بەو شتانە دابوو، لە درێژەی باسەکەدا هەندێ نموونەی تریش دێنینەوە:

گوتم: «بۆ ئەوەی کەسێکت خۆش بوێ، پێویست ناکا بیناسی، بەڵام بۆ ئەوەی چیرۆکی کەسێک بنووسی، دەبێ حەتمەن بیناسی. ناسینێکی هەمەلایەنە و تێروتەسەل.»

تیزە بزەی هاتێ. گوتی: «چۆن دەکرێ کەسێک بناسی کە نەبووبێ؟»

نەبووبێ؟ کاڵێ کەسێک نییە نەبووبێ. حەتمەن بووە، تەنانەت ئەگەر نەقاش لە دوایین تابلۆکەشیدا نەیتوانیبێ نەخشی ڕوخساری بکێشێتەوە، بووە. هەزار و یەک نیشانە بوونی دەسەلمێنن» (ل٨٦).

چەند لاپەڕە دواتر، باسی چۆنیەتی نووسین و خوێندنەوەی چیرۆکەکە دێتە ئاراوە:

گوتی: «بەم سووکە ئاگادارییە هیچ چیرۆکێک نانووسرێ».

تا من هاتم شتێک بڵێم، ئەو بەردەوام بوو: یان با بڵێم دەیان چیرۆکی جیاواز دەنووسرێ.

گوتم: تۆ یەکێک لەو دەیان چیرۆکە بنووسە.

«کە چۆن کۆتایی پێ بێ؟»

چۆن کۆتایی پێ بێ؟ گوتم: «ئەمەیان بە دەست تۆ نییە. تۆ بەر لەوە دەست بە نووسینی بکەیت، کۆتایی پێهاتووە. هەموومان دەزانین.... گوتی: «تێناگەم تۆ دەڵێی هەموو شتێک لە ڕابوردوودا کۆتایی هاتووە و کاڵێ دەڵێ هیچ ڕابوردوویەک لە ئارادا نییە. ئەم چیرۆکە چۆن چۆنی دەخوێنرێتەوە؟!

گوتم: «تۆ دەربەستی خوێندنەوەی مەبە. تۆ بینووسە» (ل. ٨٨).

لـه کۆتایی بەشی بیستەمیش، سـەر لـه نوێ ئـەو کەڵکەڵـەی چۆنیەتـی خوێندنەوەیـە دووپـات دەبێتـەوە:

«جەلالی لـه ژوورەکە چووەدەر. ئەویش شوێنی کـەوت. مـن مابوومـەوە. مـن و چارەنووسـی تاڵـی نووسـینی چیرۆکەکـەم. چیرۆکـی ئـەو؟ چیرۆکـی خـۆم. چیرۆکـی هەمـوو ئـەو کەسـانە کـە کەسـی چیرۆکـی خـۆم بـوون. چیرۆکـی ئـەو هەمـوو عەشـقە دۆڕاوانـە کـە عەشقی دۆڕاوی خـۆم بـوون. ... جارێکـی تریـش قسـەکەی ئـەوم بیـر کەوتـەوە. ئـەو چیرۆکـە چـۆن دەخوێنرێتـەوە؟» (ل١٩٠).

لـە بەشـێکی ئـەم وتـارەدا باسـی «گریمانـەی پێوەنـدی نێـوان چیـرۆک و ژیانـی نووسـەر»مان کـرد. ئـەو گریمانـە کـە «هـەر چیرۆکێـک (fiction) هەڵگـری هەنـدێ نیشـانە و هێمـای ژیـان و دەروونناسـی نووسـەرەکەیەتی» (میلانی، ١٣٧٥: ٦١٢)، بابەتێـک نییـە هـەر بـە تەنیـا لێکۆڵـەران و ڕەخنەگـران باسـی لێـوە بکـەن. زۆر نووسـەر خۆیان دانیـان بـەو ڕاسـتییەدا نـاوە؛ دەستۆیڤسـکی لـە پێشـەکییەکەی بـۆ «برایانـی کارامـازۆف»، خـۆی بـە ژیاننامەنـووس پێناسـە دەکات. فلۆبێـر دەڵـێ «مـادام بوڤـاری» ژنـە قارەمانـی چیرۆکەکـەم، هـەر خۆمـم. شـارلۆت برۆنتـی، ڕۆمانـی جەیـن ئەیـر وەکـوو سەرگوروشـتەی خـۆی دەناسـێنێ و... (هەمـان). (مارسـێل پرۆسـت)یش، بـە وتـەی دۆرانتـەکان، بۆیـە نووسـینی شـاکارەکەی خسـتە دوای مردنـی دایـک و بابـی، تـا بـە هـۆی دەربڕینـی تراژیدیاکانـی ژیانـی، نەبێتـە هـۆی گـرژی و ئاڵۆزبوونـی دوا ساتەکانی تەمەنیـان (ویل و آریل دورانـت، ١٣٩٤: ١٩٧). ئەڵبـەت باسـی ژیاننامـە و پێوەنـدی لەگـەڵ بەرهەمـی نووسـەر، دوای سـەرهەڵدانی تیۆرییـە فۆرمالیسـتییەکان و پـاش هاتنەنـاوەوەی تیـۆری «مەرگـی نووسـەر»ی بـارت، لـە بەسـتێنی ڕەخنـەی ئەدەبـی ئـەورۆ، چیـدی و بێجگـە بـۆ مەبەسـتی کۆمەڵایەتـی و مێژوویـی نرخـی نەمـاوە. دەشـزانین کـە نرخـی ئەدەبـی هـەر دەقێـک، دەبـێ سـەربەخۆ و بـێ ڕەچاوکردنـی ئـەو زەمینەیـە هەڵسـەنگێنرێ، بـەڵام ئـەو باسـەی ئێـرە شـتێکی جیـاواز لـەو مەبەسـتەیە و بـە هـۆی حازربوونـی بـێ دەمامکـی نووسـەر لـە بەرهەمەکـەی و لـە دایکبوونـی مێتاسـەرهات تـەرح دەکرێـت.

وەکـوو پێشـتر وتمـان، ئـەو گریمانەیـە بـواری ئـەوە بـۆ نووسـەری نـاو ڕۆمانەکـە دەڕەخسـێنێ کـە چیرۆکـی فەرهـادی نەقـاش — ویسـتراو، یـان نەویسـتراو- لەسـەر هەمـان گەڵاڵـەی بەسـەرهاتی خـۆی ڕێـک بخـات. ئـەو بابەتـە، هـەم لـەو بەشـەی ڕۆمانەکـە ئامـاژەی پێـدراوە کـە بـاس لـە وتووێـژی ڕۆژنامەیـەک دەکات لەگـەڵ نووسـەر (میهرەبـان) لـە ژێـر نـاوی «میهرەبـان لـە نـاو کەسـایەتی چیرۆکەکانیـدا» (ل١٤) و هـەم لـە زۆر شـوێنی تری ڕۆمانەکـە؛ «گوتـی مـن نامـەوێ نەخشـی کاڵـێ لـە ڕووی ئەفسـانە بکێشـمەوە. نامـەوێ کاڵـێ هەمـان ئەفسـانە بـێ، یـان لـە ئەفسـانە بچـێ. نامـەوێ چیرۆکـی فەرهـاد و کاڵـێ، چیرۆکـی خـۆم و ئەفسـانە بـێ. ...» (ل٩٥). دیـارە کـە هاوچەشـنی چیـرۆک و بەسـەرهاتی نووسـەری نـاو ڕۆمـان لـەوە زۆرتـرە بـەو ڕسـتانە لێـک جـودا بکرێنـەوە و ئـەو قسـانەش دەربـڕی ئـەوەن کـە نووسـەر، زۆرتـر لـەوەی گومـان دەکـرێ دیـل و گیـرۆدەی ژیـان و ڕابـوردوو و بیرەوەرییەکانـی خۆیەتـی کـە بتوانـێ لێیـان ڕزگار بێـت.

تەنیـا ئـەوە دەمێنێتـەوە بڵێیـن ئـەو بیرەوەرییـە کاڵ و نیـوە و ناتەواوانـە کـە هەوێنـی نووسـینی چیرۆکەکـەن، وەک چـۆن خۆیـان پچـڕ پچـڕ و تارماییئاسـان و وەکـوو پۆلـە باڵنـدەی کوێـری دەم بـا وان کـە پـەرژ و بـڵاو بووبێتنـەوە، لـە

سەرانسەری ڕۆمانەکە و بێ ئەوەی هێڵێکی ڕاستی گێڕانەوەیان هەبێ، بە بێ ڕیزبەندییەکی ئاسایی و خەتی دەگێڕدرێنەوە. لە هەمان کاتدا گەڵاڵەی ڕۆمانەکە وەکوو بازنەیەک، ئاڵقە پێوەگرێدراوەکانی چیرۆکەکەی لە نێو خۆ گرتووە و نایەڵێ خەتی هیچ کام لە گێڕانەوەکان ئەوەندە درێژەی هەبێ لە بازنەکە دەرباز بێت و بەرەو نادیاری و ناڕوونیمان ببات، ئەوە دەسڕەنگینی داهێنەرانەی نووسەرە کە هاوکات لەگەڵ نیشاندانی ڕوح و دەروون و بیرەوەری لەت لەت بوومان، بە جۆرێک ئاراستەیان دەکاتەوە کە بتوانین وەکوو بەسەرهاتێکی پێکەوە لکاو و پڕ پێوەندیدار هەستیان پێ بکەین، بۆیە دەتوانین بڵێین نووسەری باڵندەکانی دەم با توانیویەتی سەرکەوتوو بێ لە بەدیهێنانی ئەو کەڵکەڵە و ئارەزووەی لە دەقی ڕۆمانەکەیدا هاتووە؛ «ئەم باڵندە کوێر و سەرلێشێواوانە، ئەم ڕەسمە کۆن و هەڵپرووکاوانە، ئەم یادە کاڵ و بێ ڕەنگانە، ئەم ڕۆژە دوور و فەرامۆش کراوانە، ئەم ساتانەی دەم با و گەردەلوول چۆن کۆ دەبنەوە؟ ئەم ڕووداوە قەوماو و نەقەوماوانە چۆن یەک دەگرنەوە؟ ئەم جەستە پارچە پارچەبووانە چۆن دەبنەوە بە یەک جەستە؟ ئەم زەمەنە پرژ و بڵاوانە چۆن دێنەوە سەر هێڵێکی ڕاست؟ ئەم هەموو چیرۆکە فەرامۆش بووانە چۆن وەبیر دێنەوە و چۆن لە چوارچێوەی چیرۆکێکدا دەنووسرێنەوە؟» (ل١١٤).

جیهان و ژیان لەوە ئاڵۆزتر و بێ سەروبنترە، بمانەوێ لە دەقێکی گێڕانەوەییش بە گەمەی فۆرمیی بێ سەروبن خوێنەری پێ ئاڵۆز و پەرێشان بکەین، ڕاستییەکەی نووسەری هونەرمەند دەبێ لە ڕێگەی چیرۆکی کارەکتەرەکانییەوە چاومان بە ڕووە تاریک و نادیارەکانی ژیانیش بکاتەوە تا ئەزموونی ئەوانیش بخەینە سەر ئەزموونی ژیانمان و هەست و نەستمانی پێ دەوڵەمەندتر بکەین.

ژێدەرەکان:

- عەتا نەهایی (١٣٨١ک.هـ.) «باڵندەکانی دەم با»، سنە، بڵاوکەرەوەی ژیار.
- حسین پاینده (١٣٩٣)، «گشودن رمان»، تهران، نشر مروارید.
- رنە گیبرت (١٣٦٧)، «هفت صدا»، تهران، انتشارات آگاه.
- ویل و آریل دورانت (١٣٩٤)، تفسیرهای زندگی، تهران، انتشارات مروارید.
- پاتریشیا وو (١٣٩٠)، فراداستان (metafiction)، ترجمە شهریار وقفی پور، تهران، نشر چشمە.